

Павлик Н. В.,

orcid.org/0000-0002-2957-6973

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та славістики

Бердянського державного педагогічного університету

ЗВУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕКСТУ ЯК СПОСІБ ЕМОЦІЙНОГО ВПЛИВУ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У роботі здійснена спроба опису та систематизації загальних тенденцій у звуковій організації мовлення, вияву найдоцільніших способів використання функційних властивостей звуків, класифікації фоностилістичних ресурсів як засобів звукової образності.

Фоностилістика – новий напрямок сучасної лінгвістики, що з'явився на перетині двох галузей лінгвістичних досліджень – фонетики та стилістики, він пов'язаний із вивченням звукового мовлення, специфікою функціонування фонетичних ресурсів у художніх та інших типах текстів. Відокремлені один від одного звуки не мають емоційно-експресивного забарвлення, але поєднані у певній послідовності звуковий комплекс здатний набувати стилістичного потенціалу і відтворювати чуттєво-емоційний стан автора, мовця. Зв'язок того чи того звука з певними поняттями, відчуттями, асоціаціями дослідники називають звуковим символізмом, або фоносемантикою. Фоносемантику на відміну від фонетики і фонології потрактовують як учення, у якому звук розглядають в якості мотивованого мовно-мовленнєвого знака.

У фоносемантичних дослідженнях традиційним є поділ звукового символізму на первинний (ономапоєа) і вторинний (звукопис). Грунтовний аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що процес семантизації звука може відбуватися у трьох напрямках: 1) звуконаслідування; 2) звукосимволізм; 3) створення фонетичної оказіональної форми – фонетичний оказіоналізм.

Звуковий символізм у художньому тексті реалізується через досить поширений стилістичний прийом – звуковий повтор та групування фонем (звукосполуки). Звуковий повтор потрактовуємо як фонетичне явище і водночас компонент семантичної організації художнього дискурсу, що полягає в закономірному повторі окремих фонетичних елементів у межах певного контексту і який виконує композиційну, експресивну та образотворчу функцію.

Композиційно-звукова організація тексту полягає в усвідомленому виборі фонетичних засобів, їх комбінуванні з операціями на звукоасоціативні зв'язки, завдяки чому створюються певні фоносемантичні образи, які репрезентують авторський задум та ідейний зміст твору. Для створення звукових образів у фоностилістиці функціонує велика кількість фонетичних фігур, що експлікуються композиційним розподілом звукових повторів у контексті, їх синтагматичним групуванням та звуковими асоціаціями, що виникають у результаті. У пропонованій статті увага зосереджена на таких фонетичних ресурсах, як алітерація, асонанс, монофонічний та поліфонічний повтор, анафора, епіфора, звуковий стик, звукове кільце, звуковий паралелізм, екіфонія, метафонія, тавтограма, звуконаслідування, логогриф, паронімічна атракція, ліпограма.

Ключові слова: фоностилістика, фоносемантика, звуко-символізм, повтор, фонетичні фігури.

Постановка проблеми. До традиційних питань фонетики як учення про звуковий склад мови належать опис фонетичної системи, класифікація, вивчення акустичних та артикуляційних властивостей звуків, особливостей їх сполучуваності та модифікацій, дослідження природи наголосу, складоподілу, вимови тощо. У сучасному мовознавстві фонема (звук) розглядається як одиниця, позбавлена значення. Однак ще з античних часів і до сьогодні спостерігалися спроби надати звукам певного значення, пов'язати образність вислову з його звучанням. Очевидно, що сучасні фонетичні дослідження тісно пов'язані з фоностилістичним аспектом.

Фоностилістика – це новий напрямок сучасної лінгвістики, що з'явився на перетині двох галузей лінгвістичних досліджень – фонетики та стилістики, він пов'язаний із вивченням звукового мовлення, специфікою функціонування фонетичних ресурсів у художніх та інших типах текстів. Відокремлені один від одного звуки не мають емоційно-експресивного забарвлення, але поєднані у певній послідовності звуковий комплекс здатний набувати стилістичного потенціалу і відтворювати чуттєво-емоційний стан автора, мовця. Зв'язок того чи того звука з певними поняттями, відчуттями, асоціаціями дослідники називають звуковим символізмом, або фоносемантикою. Фоносемантику на відміну від фонетики і фонології потрактовують як учення, у якому звук розглядають в якості мотивованого мовно-мовленнєвого знака. Інтерпретація семантики звука відбувається з урахуванням двох чинників, а саме: його артикуляційно-акустичних властивостей та особливостей сприйняття мовцем, тобто здатність звука бути вимовленим і почутим; причому звуки мають значення не лише в сукупності, а й самі по собі [1, с. 448–449].

Мета статті – у роботі здійснена спроба опису та систематизації загальних тенденцій у звуковій організації мовлення, зумовлених соціолінгвальними, прагматичними або ситуативними чинниками, вияву найдоцільніших способів використання функційних властивостей звуків, класифікації фоностилістичних ресурсів як засобів звукової образності, їхньої ролі у процесі формування експресивності художнього тексту.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс методів наукового дослідження, зокрема: інтерпретаційно-аналітичний метод, на основі якого вивчалися українські і зарубіжні джерела із застосуванням синтезу, аналізу, систематизації та узагальнення; метод теоретичного узагальнення, який сприяв обґрунтуванню наукових положень та формулюванню узагальнених висновків; методів стилістики мови, застосованих для встановлення звуко-символічного потенціалу засобів звукопису в створенні фоносемантичних образів у художньому мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін “фоностилістика” був запропонований Ш. Баллі на позначення експресивної фонетики. Саме Ш. Баллі вбачав у звуковому мовленні великі виражальні можливості, тому виокремив поряд з традиційною фонетикою фонетику експресивну [2, с. 115]. Фундаментальною працею у галузі фоносемантики вважають дослідження М. Трубецького “Основи фонології”, де автором визначено предмет звукової стилістики, окреслені її межі й завдання. Вчений наголошував на важливості експресивної та апелятивної функцій звукового мовлення, тому розмежував фонологічно-експресивні та фонологічно-апелятивні засоби, котрі роблять мовлення емоційно забарвленим і спроможні вплинути на чуттєву сферу співрозмовника [3].

Важливе значення для подальшого вивчення проблеми взаємозв'язку звука і значення мали дослідження С. Вороніна, якому належить сам термін *фоносемантика* [4], та О. Журавльова, котрий окреслив поняття *фонетичне значення* та обґрунтував думку, що звукам властива символічна семантика [5].

У вітчизняному мовознавстві одним із найбільш авторитетних досліджень у галузі фоносемантики, безперечно, вважається праця В. Левицького “Звуковий символізм. Міфи і реальність” [6]. Дослідник розглядає сутність та джерела виникнення звукового символізму, вводить у науковий обіг поняття “звукосимволічний комплекс”, “символічний потенціал звука” та ін., аналізує природу фонетичної мотивованості слова, створює типологію звукового символізму української мови тощо.

З-поміж досліджень та публікацій останнього десятиріччя, присвячених аналізу звукової організації тексту, акцентуємо увагу на дисертаційних працях М. Кабиш “Звукопис в українській поезії першої половини ХХ століття: семантика, функції” (2015 р.), у якій обґрунтовано явища звукосимволізму і звуконаслідування як складників звукообразної системи поетичного тексту й визначено кількісне співвідношення найбільш уживаних звукотропів та засобів звукопису, притаманних ідіостилю українських поетів означеного періоду [7], і Р. Мельничук “Фоносемантичні явища у сучасній німецькій мові (теоретико-експериментальне дослідження)” (2018 р.), у якій авторка спробувала розв'язати актуальні проблеми фоносемантизму, зокрема зв'язку звукоформи зі змістом лексичної одиниці на рівні “фонема–зміст”, дослідила асоціативно-символічне значення фонем, ідентифікувала лексичний комплекс ономатопетичних дієслів, іменників, прикметників і вигуків на парадигматичному рівні та визначила їхні характеристики у позиційних та комбінаторних фонетичних умовах [8].

Заслужують на увагу наукові студії Г. Сюти, присвячені аналізу параметрів фоностилістичної норми в українській поезії другої половини ХХ ст.) [9], О. Найдеш – про явища фоносемантизму в сучасній німецькій мові (на матеріалі консонантних сполучень) [10], дослідження Т. Беценко, у якому йдеться про звукову природу вірша, його фоностилістичну організацію, основні закони фонічної архітектоники тексту [11] та ін.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом комплексного аналізу художнього дискурсу є дослідження фоностилістичних засобів вираження та їх значення для відтворення світобачення автора, його думок, почуттів, впливу на реципієнта, творення *звукообразів* чи *звукотропів* тощо. У фоносемантичних працях запроваджено поняття *фоносилабем* як основної одиниці фоностилістики та елементарної звукоасоціативної мовленнєвої одиниці, мінімальної ланки звукового

повтору, репрезентованої в основних синтагматичних формах – еквіфонії та метафонії [12, с. 46].

У фоносемантичних дослідженнях традиційним є поділ звукового символізму на первинний (ономатопея) і вторинний (звукопис). Так, зокрема, лексичний прошарок, який вирізняється з-поміж інших фонетичною мотивованістю, С. Воронін потрактує як звукообразжальний і в його межах виокремлює звуконаслідувальну та звукосимволічну групи слів [4, с. 203]. На думку В. Левицького, до звуконаслідувальних зараховують форми за умови, коли денотатом імені виступають предмети, явища, процеси тощо, здатні продукувати звуки; звукосимволічні утворення виникають у разі, якщо денотатом імені є предмети, явища, процеси, якості зовнішньої діяльності, не здатні до звуковідтворення [6, с. 15]. Звуковий символізм базується на спроможності звуків продукувати певні асоціації, що дозволяє говорити про зв'язок звучання і змісту. Дослідники дійшли висновку, що найбільш фонетично мотивованими є слова на позначення звучання, руху, розміру, чуття та емоційного стану, явищ природи, сенсорних відчуттів; найменша фонетична мотивація спостерігається в лексемах з абстрактним і конкретним значенням [6, с. 101].

Грунтовний аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що процес семантизації звука може відбуватися у трьох напрямках: 1) звуконаслідування; 2) звукосимволізм; 3) створення фонетичної оказіональної форми – фонетичний оказіоналізм.

Звуковий символізм у художньому тексті реалізується через досить поширений стилістичний прийом – звуковий повтор та групування фонем (звукосполуки). *Звуковий повтор* потрактуємо як фонетичне явище і водночас компонент семантичної організації художнього тексту, що полягає у закономірному повторі окремих фонетичних елементів у межах певного контексту і який виконує композиційну, експресивну та образотворчу функцію.

Композиційно-звукова організація художнього тексту полягає в усвідомленому виборі фонетичних засобів, їх комбінуванні з оперттям на звукоасоціативні зв'язки, завдяки чому створюються певні фоносемантичні образи, які репрезентують авторський задум та ідейний зміст твору. Функційний потенціал звукових повторів полягає у його значенні як текстотвірного ресурсу художнього мовлення. Звуковий образ визначають як поетичний образ, що створюється шляхом звукових та лексико-семантичних асоціацій [13, с. 367].

Для створення звукових образів у фоностилістиці української мови функціонує велика кількість фонетичних фігур, що експлікуються композиційним розподілом звукових повторів у контексті, їх синтагматичним групуванням та звуковими асоціаціями, що виникають у результаті. Узагальнений опис цих ресурсів представлено у таблиці 1.

Окрім фонетичних фігур, описаних вище, у фоносемантичних студіях виділяють й інші. Так, М. Кабиш говорить про *звукотропи* як одиниці, що виявляються через звуконаслідувальні, звукообразжальні та звукосимволічні комплекси і сприяють створенню образності поетичного тексту, зокрема це *звукова метафора*, *звукова антитеза*, *звукове порівняння*, *звуковий плеоназм* [7, с. 17]. Наукові спостереження засвідчили виділення кількох різновидів *звукообразжальних епітетів*, а саме: звуконаслідувальні, алітераційні (базуються на явищі алітерації), звукосимволічні (звукові комплекси, які дозволяють своїм звучанням унаочнити уявлення) епітети [1, с. 452; 17, с. 101].

Фоностилістичні ресурси сучасної української мови

№	Фонетична фігура	Тлумачення поняття
1.	Алітерація	“Стилістичний прийом, який полягає у повторенні однорідних приголосних задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його смислового зв'язку” [13, с. 367].
2.	Асонанс	Повторення, співзвуччя однакових або схожих за вимовою голосних звуків у реченні, строфі з метою нагнітання фонічного забарвлення, пов'язаного зі змістом; поєднуючись з іншим сенсорним каналом – слуховим, надає тексту фіоритурності (звукової окраси) [14, с. 34].
3.	Монофонічний та поліфонічний повтор	Повтор окремих звуків називають монофонічним, повтор звукосполук – поліфонічним [15, с. 406–407].
4.	Анафора	Початковий (ініціальний) повтор однакових звуків на початку слів, рядків, строф [16, с. 33].
5.	Епіфора	Повтор однакових звуків наприкінці суміжних віршованих рядків, строф, речень, абзаців, тощо [16, с. 33].
6.	Звуковий стик (епанафора)	“Зіткнення однакових звуків наприкінці одних слів, рядків і на початку наступних” [16, с. 33].
7.	Звукове кільце (анепіфора)	“Повтор однакових звуків на початку одних слів, рядків і наприкінці наступних” [16, с. 34].
8.	Звуковий паралелізм (повтор звукосполук)	Різновид поліфонічного повтору, суть якого полягає в симетричному розташуванні близькозвучних елементів при побудові фраз, віршованих рядків тощо [15, с. 407].
9.	Еквіфонія / Метафонія	<i>Еквіфонія</i> – фігура прямого звукового паралелізму, котра структурно складається мінімум з двох повторюваних звукосполук і може розширюватися за обсягом від складу до кореня чи його частини. <i>Метафонія</i> – фігура оберненого звукового паралелізму; це інверсований повтор звукосполук, функційне призначення якого полягає у порушенні одноманітності звукового ряду і створенні ефекту активного ритмічного і семантичного перевтілення співвідносних відрізків мовлення. Структурно найчастіше трапляються дво- або трикомпонентні інверсовані звукосполукки. Еквіфонічні та метафонічні звукоповтори є джерелом різномірних звукових асоціацій і виявляють значні текстотвірні властивості. [12, с. 21–22; 17, с. 91–98].
10.	Тавтограма	звукобразальний прийом, який базується на використанні одного звука, що виконує звукосимволічну функцію. Найчастіше це приголосні фонемі, тому такі твори називаються моноалітеративні. Види тавтограм: суцільні / фрагментарні, горизонтальні / вертикальні.
11.	Звуконаслідування (ономатопея)	“Явище із закономірним недовільним фонетично вмотивованим зв'язком між фонемами слова та звуковою (акустичною) ознакою денотата, що лежить в основі номінації” [18, с. 5]; іншими словами – прийом умовного відтворення засобами мови позамовних звукових явищ – звуків природи, техніки, криків тварин тощо з метою досягнення акустичного ефекту при зображенні певних явищ [13, с. 367].
12.	Логогриф	Стилістична фігура, утворена на акустико-артикуляторних властивостях звуків, що нагадує словомереживо, в якому фонетичні й морфемні редукції чи протези (усічення звуків, складів або додавання) спричинюють семантичну метаморфозу: слова набувають щораз іншого значення, створюючи пластичний звуковий образ [16, с. 34].
13.	Паронімічна атракція	Явище звукових повторів з метою поетичної семантизації слів, зіставлених на основі глибокої звукової подібності [13, с. 367]. У деяких наукових працях це поняття використовують на позначення низки прийомів, які актуалізують смислову подібність між образами за допомогою фонетичного повтору, включає асонанс, алітерацію, артикуляційно-асоціативний повтор [19, с. 75].
14.	Ліпограма	Стилістичний прийом, суть якого полягає у свідомому уникненні вживання певного звука, втілення смислового мотиву за допомогою обмеженої кількості звуків [17, с. 106].

Насамкінець зазначимо, що актуалізація фонетичних фігур у художньому дискурсі покликана виконувати функцію звукової інструментовки тексту, а саме: евфонічну, або музикальну; лейтмотивну; ігрову; інтегративну; асоціативно-символічну; віршомаркувальну; зображальну [15, с. 412–416].

Висновки. Описані фоностилістичні засоби є ресурсами звукобразальної системи мови, які сприяють композиційній, сюжетній та семантичній організації тексту, виступають жанровими маркерами, мають яскраво виражений емоційно-експресивний потенціал, а також репрезентують ідіостиль письменника. Звукобразувальні засоби проявляють свої стилетвірні перспективи у вигляді художніх тропів і фігур, основою яких є звукові повтори та групування фонем.

У подальших дослідженнях постає потреба описати закономірності текстотворення саме прозового тексту з погляду його звукової організації, простежити зв'язок звукової організації з ідейно-тематичним та образно-виражальним змістом твору, виявити роль звукового повтору як засобу емоційного та естетичного впливу на реципієнта.

Література:

1. Баймухаметова К. И., Галеева Т. И., Казиахмедова С. Х., Янова Е. А. Фоностилістические языковые средства как способ звуковой организации английского и русского художественного текста. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fonostilisticheskie-yazykovye-sredstva-kak-sposob-zvukovoy-organizatsii-angliyskogo-i-russkogo-hudozhestvennogo-teksta/viewer> (дата звернення: 25.01.2022).
2. Bally Ch. Le langage et la vie. Paris : Payot, 1926. 238 p.
3. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Москва : Издательство иностранной литературы, 1960. 372 с.
4. Воронин С. В. Основы фоносемантики : монография. 2-е изд., стер. Москва : ЛЕНАНД, 2006. 248 с.
5. Журавлёв А. П. Фонетическое значение. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1974. 160 с.
6. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Мифы и реальность: монография. Черновцы : Рута, 2009. 264 с.
7. Кабиш М. Ю. Звукопис в українській поезії першої половини ХХ століття: семантика, функції : авторефер. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2015. 20 с.
8. Мельничук Р. І. Фоносемантичні явища у сучасній німецькій мові (теоретико-експериментальне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 21 с.

9. Сюта Г. М. Фоностилістична норма в українській поетичній мові другої половини ХХ століття. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 80–87.
10. Найдеш О. В. Фоносемантичний аналіз прозових текстів (на матеріалі німецькомовної літератури). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Т. 1. № 9. С. 171–175. URL: <http://olj.onua.edu.ua/index.php/olj/article/view/535> (дата звернення: 25.01.2022).
11. Беценко Т. Закони звукової архітектури художнього тексту. *Світтогляд. Філософія, Релігія*. Суми : ТОВ ВПП «Фабрика друку» 2014. Вип. 6. С. 155–172.
12. Векшин Г. В. Фоностилістика текста: звуковой повтор в перспективе смыслообразования : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.01. Москва, 2006. 50 с.
13. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 416 с.
14. Словник тропів і стилістичних фігур / авт.-укл. В. Ф. Святовец. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 176 с.
15. Москвин В. П. Стилістика русского языка. Теоретический курс. Изд. 4-е, перераб. и доп. Ростов на Дону : Феникс, 2006. 630 с.
16. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: підручник. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
17. Тележкіна О. О. Мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Харків, 2020. 450 с.
18. Маленовський Ю. Л. Фоносемантична організація поетичного тексту: аспект рецепції (на матеріалі поезії Павла Тичини) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 20 с.
19. Надежкин А. М. Корневой повтор в художественной речи М. И. Цветаевой : дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01. Нижний Новгород, 2015. 208 с.

Pavlyk N. Sound organization of the text as a way of emotional influence in artistic discourse

Summary. The author made an attempt to describe and systematize the general trends in the sound organization of speech, to identify the most appropriate ways to use the functional properties of sounds, the classification of phonostylistics resources as a means of sound imagery.

Phonostylistics is a new direction of modern linguistics, which appeared at the intersection of two branches of linguistic research - phonetics and stylistics, it is related to the study

of sound speech, the specifics of the functioning of phonetic resources in artistic and other texts.

Separated sounds do not have an emotionally expressive color, but combined in a certain sequence sound complex is able to acquire stylistic potential and reproduce author's or speaker's sensory-emotional condition. The connection of a sound with certain concepts, sensations, associations, researchers call sound symbolism, or phonosemantics. Phonosemantics, in contrast to phonetics and phonology, is interpreted as a doctrine in which sound is considered as a motivated speech sign.

The division of sound symbolism into primary (onomatopoeia) and secondary (sound recording) is traditional in phonosemantics studies. A thorough analysis of the scientific literature suggests that the process of semantization of sound can occur in three directions: 1) sound imitation; 2) sound symbolism; 3) the creation of a phonetic occasional form - phonetic occasionalism.

Sound symbolism in an artistic text is realized through a fairly common stylistic device as sound repetition and grouping of phonemes (sound combinations). Sound repetition is treated as a phonetic phenomenon and at the same time a component of the semantic organization of artistic discourse, which consists in the regular repetition of individual phonetic elements within a certain context and which performs compositional, expressive and visual function. The compositional-sound organization of the text consists in the conscious choice of phonetic means, their combination with reliance on sound-associative connections, thanks to which certain phonosemantic images are created, which represent the author's idea and ideological content of the work. To create sound images in phonostylistics, a large number of phonetic figures function, which are explained by the compositional distribution of sound repetitions in the context, their syntagmatic grouping and sound associations that arise as a result. In the proposed article the focus is on such phonetic resources as alliteration, assonance, monophonic and polyphonic repetition, anaphora, epiphora, sound junction, sound ring, sound parallelism, equiphony, metaphony, tautogram, sound imitation, logograph, paronymic attraction, lipogram.

Key words: phonostylistics, phonosemantics, sound symbolism, repetition, phonetic figures.